

KELPO KANSAN TEORIA

Suomalaiset ylittivät itsensä vuonna 2001 juomalla alkoholijuomia enemmän kuin koskaan aiemmin. Sataprosenttiseksi alkoholiksi muutettuna uusi ennätys oli 9,2 litraa asukasta kohden. Kun tämä helmikuussa (2002) uutisoitiin, kansalaisille ilmoitettiin saman tien, että toiveet alkoholiveron alentamisesta on viisainta unohtaa: viinan hintaa ei ole mitään syytä laskea tilanteessa, jossa juominen johtaa tavalla tai toisella noin 3 500 suomalaisen kuolemaan vuosittain ja alkoholin vuotuiset haitat arvioidaan liki 20 miljardiksi markaksi. Saimme jälleen kerran lukea ja kuulla, että vaikka suomalaisten alkoholin kulutus on kutakuinkin eurooppalaista keskitasoa, niin meidän juomatapamme ovat edelleen sekä syvältä että idästä. Kun keskikulutus 1940-luvulla oli puolisisentoista litraa, tätä yletöntä käyttöä vastaan hyökättiin sisukampanjoin: ”Tottahan suomalainen sisu on voimakkaampi alkoholia!” Tutulla tavalla, vanhaan malliin nykyinenkin viinaretoriikka rekonstruoi ”myyttis-geneettisen”, liikaa juovan suomalaisen, vaikka monien lähteiden ja tutkimusten perusteella tiedetäänkin melko tarkkaan, mihin ja miten intensiivinen alkoholin kulutus ja suurkäyttö seurauspaikantavat.

Helsingin yliopiston folkloristikan professorin Satu Apon tutkimus ”Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten alkoholijatteluun ja -kulttuuriin” on ensimmäinen laaja, perusteellinen tutkimus siitä, millaisen kuvan henkinen kansanperintemme välittää alkoholin käyttöä koskevasta kulttuurisesta ajattelusta eli kollektiivisista mielikuvista, tun-

teista, käsityksistä, toimintaohjeista, toiveista ja arjesta. Kun vastauksena kansalaisia moittivaan viinaretoriikkaan Apo kutsuu lukijansa folkloretekstien ja etnografisten kuvausten äärelle miettimään, ”missä määrin vankimpiin arkiuskomuksiimme kuuluva käsitys suomalaisten ikaikaisesta taitamattomuudesta viinanviljelyssä pitää paikkansa ja missä määrin ei”.

”Viinan voima”-tutkimus on saanut sekä tutkijapiireissä että laajalle yleisölle tarkoitetuissa esittelyissä positiivisen, mutta niin sanoakseni harvapiirteisen vastaanoton. Sitä on luettu yhtäältä alkoholin käytön kulttuurihistoriana ja toisaalta mainioita yksityiskohtia ja esimerkkejä sisältävänä kuvauksena virallisen alkoholipolitiikan kansanomaisesta vastarinnasta. Molemmat aspektit sisältyvät tutkimukseen, mutta sen substanssi on paljon vaativampi. Apon omin sanoin tutkimuksen ”kunnianhimoisin tavoite on syventää alkoholijuomia käyttävän ’kansaninimisen’ ymmärtämistä”. Lisäksi hän mainitsee tutkimuksen alaotikon *näkökulmia*-sanan viittaavan siihen, että kysymys ei ole suomalaisen juomisen historiasta yleensä menneinä vuosisatoina, vaan alkoholikulttuurin moniulotteisesta kokonaisuudesta on nostettu näkyviin ja analysoitu maalauskansan elämään liittyviä alkoholilähteisiä tekstejä sekä niiden sisältämiä kollektiivisiä käsityksiä ja mielikuvia. Apo kytkee tutkimuksensa mentaliteettihistorian kehikseen, kuten odottaa sopii, mutta tavoitteena enempiä kuin tuloksenakaan ei ole esitys suomalaisen alkoholimentaliteetin moniliitista, vaan moniääninen, useita

näkökulmia artikuloiva, kansanomaisia ajattelutapoja eksplikoiva sekä niiden tutkimusmallia rakentava esitys.

Eräänlaisena tutkimuksen fenomenologisena koetinkivenä lukija voi pitää käsitystä ”suomalaisesta viinapäästä”, jonka käsite- ja vaikutushistorian Matti Peltonen on seikkaperäisesti selvittänyt. Apon tutkimus osoittaa monin tavoin puolestaan sen, miten heikko evidenssi viinapää-hypoteeseilla on ollut kansanomaisessa alkoholijatteluksessa. Ja kaikesta huolimatta se tuntuu vaikuttavan edelleen alkoholin käyttöön liittyvän negatiivisen suomalaisuuspuheen taustalla; nykyretoriikassa huono viinapää representoituu liiallisena juomisena, joka alempien yhteiskuntaluokkien miehistä on tarttunut naisiin ja nuoriin.

Vaihtuvien näkökulmien teoreettisia perusteita Apo kertaa ja arvioi eri luvuissa sen mukaan, millaisia kysymyksiä hän aineistoilleen esittää. Keskeinen tutkimuksen kulkua ja antia määräävä tekijä on moniaineistisuus, joka on viime vuosina yleistynyt myös folklorististen tutkimusten käytäntönä. Tämän työn aineistoina on sananparsia (1500–1900-luvulta), kalevalamittaisia runoja (1830- ja 1930-luvun väliseltä ajalta), tiedonantajien folkloremuistiinpanoja ja kirjallista muistelukerrontaa (1970- ja 1980-luvulta) sekä ”etnografisten kirjailijoiden” kansanelämäkuvauksia (1850–1930-luvulta). Viimeksi mainitut aineistot, mm. Johannes Häyhän, Eljas Raussin, Antero Wareliusken ja Samuli Paulaharjun julkaisemat kansanelämän kuvaukset 1800-luvulta ja viime vuosisadan alkupuolelta,

ovat etnografisen autenttisuuden näkökulmasta prosessoituja tekstejä, mutta Apo sanoo ”uskovansa” niiden kirjoittajia samassa mielessä kuin tutkijat uskovat omaelämäkerran kirjoittajia. Aiemmin mainitun kaltaisiin kirjoihin tutkimuksen lähteenä suhtauduttiin epäluuloisesti, mutta moniaineistaisen lähdekritiikin ja toisten tekstien rinnalla ne kyllä puolustavat tässä tutkimuksessa paikkaansa, ja lisäksi ne ovat myös lukijoiden helposti tavoitettavissa.

Apon aineistotyö on huolellista, eksplisiittisesti perusteltua, ja hän on tietoinen myös niistä katvealueista, joita aineistot eivät valaise. Moniaineistaisuus on hyvä valinta – toinen mahdollisuus olisi ollut tehdä vaikkapa erillistutkielmia aineistolajeittain – mutta aineistotriangulaation kritiikkiin olisi voinut suhtautua rakentavammin kuin Apo on tehnyt. Hän torjuu David Silvermanin tunnetun triangulaatiokritiikin kohta kohdalta, mutta ei vaivaa lukijaa sillä keskustelulla, joka on liittynyt moniaineistisuuden epistemologiaan, mm. aineisto-operaatioissa konstruoituvien, synkronisten merkitysten problematiikkaan.

”Viinan voima” jakaantuu ajallisesti ja rakenteellisesti, alkoholihistoriallisesti – voisi kaikei myös sanoa – kolmeen periodiin. Ne ovat Olut-Suomi esihistorian horisontista 1600-luvulle, Viina-Suomi 1600-luvun puolivälistä 1860-luvulle ja Kuiva Suomi (1866–1968). Jakoa ei ole tietenkään johdettu folklorea-aineistoista, mutta se palvelee hyvin työn tulkinnallisia tavoitteita ja tekstin lineaarista seurattavuutta. Vaikka kansanomaista ajattelua ja tunnerakenteita koskevan mentaliteettihistorian ns. kolmannessa vaiheessa pyrittiin nimenomaan irtautumaan historiankirjoituksen vaikiintuneista periodeista niiden ohjaavuuden vuoksi ja korostamaan

tutkittavien ilmiöiden kontekstuaalista ymmärrettävyyttä, epookit ovat edelleen historiallis-empiirisen kulttuurianalyysin tärkeitä käsitteellisiä työkaluja.

Olut-Suomea Apo tarkastelee mm. alkoholietologioiden, myytien ja riittien (mm. Ukon vakat ja karhunpeijaiset) sekä merkitysten rakentumisen varhaisena kontekstina. Viina-Suomi taas toimii organisoituneen talonpoikauskulttuurin kehyksenä, jossa alkoholin käyttö näyttää sitoutuneen vahvasti erilaisiin arjesta erottuviin rituaaleihin. Tämän tärkeän havainnon mukaan Viina-Suomen kansanomaisessa alkoholijattelussa juominen oli sekä oikeuksien että velvollisuuksien säätelyä. Viinaa pidettiin arvokkaana ja humalaa näyttämisen arvoisena, mutta mainittujen tekstien ulkopuolella juominen nähtiin myös puuttumista vaativana ongelmana.

Kuiva Suomi on Apon tulkinnan mukaan ollut alkoholisuhteiden polarisoitumisen aikaa. Kun alkoholin käyttö irtautui rituaaleista, myös suhtautuminen erilaisiin käyttöihin mutkistui, luokkaistui, sukupuolitui ja yksilöllistyi. Kuivan Suomen aikana vahvistui tänäkin päivänä tuttu ja toisteltu maksiimi, jonka mukaan viina on ansaittava. Uusimmista muisteluaineistoista Apo on nostanut esiin kolme nykyajan valituksen aihetta: ”nyt juovat lapset (alle 15-vuotiaat), naiset ja työtä tekemättömät”. Kuivan Suomen jälkeinen ”Kasvavan kulutuksen Suomi” jää Apon aikarajauksen ulkopuolelle, mutta implisiittisesti meidän aikamme on kyllä teoksessa läsnä.

Oman lukunsa tutkimuksessa on saanut myös alkoholihuumori, jota Apo tarkastelee alkoholiperinteen keruukilpailusta (1976–1977) saadun aineiston (yhteensä 9 964 sivua) sekä siitä toimitetun ”Kippurahäntä”-antologian (396 tekstiä)

avulla. Jälkimmäisestä tiivistettyjen teemojen nimitykset antavat jo osviittaa siitä, millaisia seikkoja alkoholikäytössä on pidetty huvittavina: sankarillinen juominen, oikea ja väärä juominen, koominen juominen/humalaisen käytöksen hauskuus, kansanomaisen ja sivistyneen juomisen vastakkaisuus, kapinallinen juominen eli valistuksesta ja sääntelystä piittaamattomuus. Apon mukaan alkoholihuumori huvittaa sekä juomiseen – joskus jopa sen suunnitteluun – liittyvän poikkeavan käytöksen että harmittomien seurausten artikulaatiokehityksessä. Tämä kuulostaa oikeaoppiselta aristoteeliselta huumorin tulkinnalta, joka ei tunnista groteskin humalahuumorin raadollisimpia ulottuvuuksia ja ”etiikkamme vastaista” kylmää naurua, hirtehhuumoria. Huvittaako nykyajan eettistä lukijaa pohjalaismiehen vastaus papin kysymykseen, millainen on kuolema: ”Kuolema on kolomenlaanen: kun itte kuoloo, kun viinahan kuoloo ja kun tapetahan.”

Esimerkiksi ”Miehet juovuksissa” -luvun aineistoja olisi saattanut olla antoisaa tarkastella myös komiikan näkökulmasta, jolloin kulttuuristen merkitysten skaalaan olisi saatu ainakin sellaista variaatiota, jota ”biologiset teoriat eläinkoiraiden yhteenotoista” eivät kata. Nimenomaan kansanhuumori liikkuu kulttuurien tabualueilla ja ”uskalletujen teemojen” piireissä, mikä tavallisesti ei kaskuantologioista käy ilmi. Alkoholi voi kerronnallisesti olla portti uskalletun huumorin maailmaan – ehkä metaforisesti samalla tavalla kuin huumori Freudin mukaan on oikotie mielihyvän lähteille.

Lähinnä Christie Daviesin tutkimukseen (*Jokes and their relation to society*, 1998) nojaten Apo lyhyesti pohtii myös alkoholihuumorin kansainvälisyyttä ja kulttuurisidonnaisuutta. Hän tuntuu hyväksyvän Da-

viesin väitteen, jonka mukaan alkoholikaskuja kerrotaan suhteellisen vähän niistä kansoista ja ihmisryhmistä, joiden piirissä ei sallita tai hyväksytä näkyvää humaltumista. Totuuden toinen puoli lieene kuitenkin sellainen, että näidenkin (mm. Välimeren alueen) kansojen uumenissa elää aina joidenkin ryhmien suosimaa viina- ja humalahuumoria. Tulkintojen erot ovat kiistanalaisia ja merkittäviä. Muuan ruotsalainen kollega ei kyennyt näkemään mitään huvittavaa Suomen ”lyhyimmässä viinavitsissä”: ”Mies osti pullon ja nukahti metsään.” Jaakko Teppo on muuten sepittänyt jutulle ikään kuin runollisen jatkon: ”Oli aamu usvainen jälkeen ravien. / Heräs metsästä mies yltä päältä savinen. / Luuli herätessään mies, että on jo kuollut./ Oli illalla ostettu hevonen hänet juuri hereille nuollut.”

Tutkimuksen loppujaksossa Apo tarkastelee ensiksikin laajan, yli neljän sadan vuoden aikana (1544–1985) muistiin merkityn sananparsiaineiston antamaa kuvaa juomista koskevista kollektiivisista käsityksistä ja niissä tapahtuneista muutoksista; valtavirta vie kriittisistä ja varoittavista asenteista moniarvoiseen, myönteiseen hilpeilyyn. Toiseksi hän kokoaa yhteen havaintojaan alkoholikäsitteistä ja niihin liittyvistä kulttuurisista tunteista. ”Vanhan kansan viinapremissit” on erinomainen jäsenitys 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen maalaiskansan tärkeimmistä käsityksistä. Ne tähdentävät muun

muassa alkoholijuomien ja humalan kallisarvoisuutta ja sitä, että sekä juoma että humala on ansaittava (työllä); juomariksi ”joudutaan” usein yksilöstä riippumattomista syistä, ja juoppoudesta on vaikeaa päästä irti; alkoholin käytön virallinen, tiukka säätely ei ole ollut kaikin puolin järkevää eikä oikeudenmukaista. Näitä premissejä Apo selostaa, kommentoi ja arvioi kokoavasti niin, että viimeisestä luvusta välittyy sekä ymmärrettävä että uskottava kuva kansanomaisen alkoholijattelun monitahoisuudesta, sen pysyvistä ja suhteellisista periaatteista sekä ideaalin ja käytäntöjen ristiriidoista.

Kun ylenjuojat ja raittiit on jätetty ”Viinan voiman” reunamille, tuloksista välittyy erityisen kiinnostava mahdollinen tulkinta, jonka mukaan kansanomaiseen alkoholijatteluun sisältyneet itsehillinnän ja kollektiivisen säätelyn periaatteet ovat olleet linjassa virallisen alkoholivalistuksen parhaiden periaatteiden kanssa. Jälkimmäisen piirissä tätä yhteisymmärrystä ei ole vain taajuttu; kansalaisten alkoholijattelun ja -taitojen alituinen aliarviointi ja vastaavasti alkoholikontrollin yllälyönnit ovat johtaneet Apon mukaan kontrolliaversioon ja -vihamielisyyteen, mikä on ilmennyt mm. alkoholin vaaroista piittaamattomuutena ja juomisasenteiden ylisallivuutena. Tätä polarisoitumista omalla mutkikkaalla tavallaan on ilmentänyt myös viinahuumori, jonka yksi suosikkiteema on ollut

juuri kontrollin kierto.

Muotoa, esitystä ja argumentaatiota koskevin perustein ”Viinan voimaa” voisi luonnehtia folkloristisen ja etnografisen kulttuurintutkimuksen mallikirjaksi. Se on jo nyt osoittautunut opetustyössä hyödylliseksi, sillä Apo selostaa sekä teoreettiset lähtökohtansa että metodiset ratkaisunsa seikkaperäisesti aina runsasta, 583 numeroa käsittävää viiteapparaattia myöten. Välillä vaikuttaa siltä, että hän on huolellisesti miettinyt lukijan mieleen mahdollisesti tulevia kriittisiä huomautuksia ja vastaväitteitä – ja torjuu ne. Näinkin ylös napitettu, kielellisesti sujuva ja viimeistelty tutkimus on nautittavaa, joskin suurina kertakäyttöinä mieltä satureivaa luettavaa. ”Viinan voimaa” lukeville ja siitä innostuville nuorille tutkijoille on ehkä paikallaan tähdentää sitäkin, että kunnianhimoisen ja onnistuneen tuloksen takana on valtaisan työn ja persoonallisen näkemyksen lisäksi periksi antamatonta kärsivällisyyttä ja laaja, monipuolinen tutkijankokemus.

SEPPÖ KNUUTTILA

SATU APO
VIINAN VOIMA
NÄKÖKULMIA SUOMALAISTEN
KANSANOMAISEEN ALKO-
HOLIAJATTELUUN JA
-KULTTUURIIN
SKS 2001
441 s.